

QO‘QON XONLIGI 18-19 ASRLARDA ROSSIYA IMPERIYASI BILAN SAVDO ALOQALARI VA IQTISODIY AHVOLI.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

tarix fakulteti tarix yunalishi 2-bosqich talabasi

Murtazayeva Fotima Otabek qizi.

Anatatsiya: Qo 'qon xonligi qulay geografik sharoitda, va dehqonchilik qadimdan rivojlangan hududda joylashganligi sababli taraqqiy etgan edi. Qo'qon xonligida keng tarmoqli hunarmandchilik sohasining rivojlanganligi uning qo'shni davlatlar bilan savdo aloqalari o'rnatishga imkon Qo'qon xonligi XVIII-XIX asrda Rossiya imperiyasi bilan savdo-sotiq aloqalari.

Kalit so'zlar: savdo-sotiq, karvon yo'llari, Umarxon, hunarmandchilik, qog'oz.

Qo'qon O'rta Osiyo xonliklari, Xitoy, Hindiston, Eron, Rossiya va boshqa mamlakatlar bilan karvon yo'llari orqali bog'langan bo'lib, xonlik ular bilan qizg'in savdo munosabatlariga kirishgan. Rossiyaning Qo'qon xonligi bilan savdo-siyosiy munosabatlari boshda O'rta Osiyo xonliklariga nisbatan biroz sust rivojlangan. Bu holatni esa xonlikning Rossiyadan anchagina uzoqligi va Toshkent bekligi orqali ajralib turishi bilan izohlash mumkin. Rossiya bilan Qo'qon xonligi o'rtasidagi savdo va diplomatik munosabatlar XIX asrning ikkinchi o'n yilliklaridan boshlab jadal rivojlana boshlangan. Rossiya bilan Qo'qon munosabatlari dastlabki davrlarda do'stona bo'lib, har ikki tomon bu aloqalardan manfaatdor edi. Qo'qon xonligi va Rossiya o'rtasidagi savdo-iqtisodiy va siyosiy-diplomatik munosabatlar masalasi rus elchilari va sayyohlari hisobotlarida, hamda maxsus asarlarda o'z aksini topgan. Rossiyaning Qo'qon bilan aloqalari Sibir orqali amalga oshirilgan. 1806-yil 13-yanvarda Sibir inspeksiyasining Rossiya kommertsiya (savdo-sotiq) vaziri N.P.Rumyantsevga bergan ma'lumotida Qo'qonga savdo karvonini jo'natganligini xabar qilgan. Biroq, savdogar Qo'qonga yetib kelmasdan,

Turkistondan orqaga qaytib ketgan. Navbatdagi Rossiyadan Qo'qonga jo'natilgan kalugalik savdogarlar Ivan va Akim Sveshnikovlar karvoni 1811 -yilda Qo'qon xonligiga muvaffaqiyatli yetib kelishgan. Qo'qon xonligi bilan savdo-sotiqni birinchi marta yo'lga qo'yishga musharraf bo'lgan Ivan va Akim Sveshnikovlar rus hukumati tomonidan munosib taqdirlangan edilar[1,233 C]. Rossiyadan savdo karvoni kelganligidan Qo'qon xoni Umarxon rus hukumatiga Sibir orqali erkin savdo munosabatlarini yo'lga qo'yishni taklif qilgan. Bu taklif Peterburg hukmron doiralari manfaatlariga mos kelganligidan foydalangan Aleksandr I uni qo'llab-quvvatlagan. Rossiya imperiyasi Qo'qon xonligi bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga alohida ahamiyat berib, Qo'qon xonligidan keladigan elchilar va savdogarlarni himoya qilish yo'llari izlangan[5]. O'rta Osiyo va Sibir munosabatlari bo'yicha yirik mutaxassis H.Ziyaevning ma'lumotlariga ko'ra, Rossiyaga kelgan Qo'qon xoni elchisi Shokirbek Qo'qonlik savdogarlarning Rossiya imperiyasida erkin savdo qilishlari hamda Qo'qon bilan Rossiya o'rtasida savdo aloqalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish kerakligini bildirgan.[2,50-51.] Rus hukumati Rossiyadan O'rta Osiyoga jo'natilayotgan ekspeditsiya va elchiliklarga maxsus topshiriqlar bergan. Xususan, 1813 yili Sibir korpusi tarjimoni Filipp Nazarov maxsus topshiriqlar bilan, Qo'qonga, ya'ni Petropavlovskda Peterburgdan kelayotgan Qo'qon xoni elchisining o'ldirilishi natijasida kelib chiqqan mojaroni hal qilish maqsadida kelgan. F.Nazarovning 1813-1814 yillarda Qo'qon xonligiga qilgan sayohati natijasida, 1821 yilda "Записки о некоторых народах и землях средней части Азии" kitobi nashrdan chiqqan. Asar tarixiy-etnografik xarakterga ega bo'lib qo'qonliklarning Qoshg'ar, Xitoy, Xiva, Buxoro va Sharqiy Eron bilan savdo aloqalari haqida xabar beriladi. U Qo'qon xonining elchilarni qabul qilish marosimida ishtirok etib, qabul marosimi chog'ida Xitoy, Xiva, Buxoro va boshqa o'lkalardan kelgan elchilarini ko'rgan[3]. F.Nazarov O'ratepa shahri haqida yozib, u yerda aholi loy (paxsa) uylarda yashab, xonadonlarida pux ro'mollar to'qiydi, deb e'tirof qiladi. Asarda O'ratepa aholisi turkmanlar, eroniylar, Buxoroga qarashli bo'lgan joylardagi ko'chmanchi arablar bilan savdo qilishadi, deb ta'kidlanadi. 1826-yili Азиатский Вестник jurnalida e'lon qilingan maqolada Qo'qon

aholisi paxta va ipak yetishtirish bilan shug'ullanishi, Qo'qonliklar Xitoy, Xiva va Eron bilan savdo qilishi haqida ma'lumot berilgan.[4,229-230c] 1828-yilda Omsk shahriga Qo'qonlik elchilar Sadr Gamal'dar Tursunxo'ja Nayzaxo'ja va Xo'ja

Mir Qurbon Mamat Qosimovlar Rossiya podshosi Nikolay I ga ikki mamlakat o'rtasida do'stona aloqalar o'rnatish taklifi bildirilgan Qo'qon xoni yorlig'ini topshirish uchun kelgan. Osiyo departamentida elchilar juda yaxshi kutib olingan hamda ularga Qo'qon xonligidan keladigan elchilar va savdogarlarni imperiya o'z himoyasiga olishi bildirilgan, shuningdek Rossiya Qo'qon munosabatlarini mustahkamlash va rivojlantirish taklif qilingan. Ikki davlat o'rtasidagi kelishuvga asosan 1829-yil 12-avgustda Omskdan Qo'qonlik elchilar bilan hamrohlikda N.I.Potanin Qo'qonga elchi qilib jo'natiladi. U Qo'qon shahrida besh oy bo'ladi va 1830-yilda yurtiga qaytish uchun yo'lga chikadi. N.I.Potanin sayohati davrida o'zi shohid bo'lgan voqea -hodisalarni yozib qoldirgan[5]. Uning asarida Qo'qon xonligi viloyatlaridagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, mahalliy yo'llar, harbiy qo'shin tuzilishi, diniy urf-odatlar, o'simliklar dunyosi to'g'risidagi turli xil ma'lumotlar qamrab olingan.Ikkinchidan, har ikki davlatning o'zaro munosa-batlardan eng asosiy manfaatlari turlicha edi. Rossiyaga rivojlanib kelayotgan sanoat uchun xom ashyo va bozor kerak bo'lsa, Qo'qon xonligi uchun esa Buxoro, Xitoy kabi davlatlarga qarshi kurashishda horniy kerak edi. Uchinchidan, Qo'qon-Rossiya diplomatik aloqalarida. Toshkent alohida vakolatlarga ega bo'lgan. Rossiya tomonidan shunday vakolatlarni Orenburg va G'arbiy Sibir general-gubematorliklarida sezish mumkin edi. N. Topildiyev arxiv hujjatlarida 1810-yil Sibir liniyasi boshlig'i general-leytenant Glazenep Qo'qon xonligiga savdo aloqalarini yo'lga qo'yish haqida murojaat qilganligi haqida ma'lumotlar borligini ma'lum qilgan. 1811-yilda esa Rossiya vakillari shunday taklif bilan Toshkent orqali Qo'qonga kelganlar. Oradan ko'p o'tmay, Qo'qon xoni Shakurbek Otaliq boshchiligidagi elchilarni Peterburgga jo'natgan. Elchilar uchun imperator huzurida muhokama qilinishi kerak bo'lgan asosiy masala Rossiya shaharlarida qo'qonlik savdogarlarga erkin savdo qilishlariga ruhsat berishga erishish bo'lgan. Bundan tashqari qo'qonlik savdogarlarning xavfsizligi masalasi ham ko'rilgan.[7]

1841-yili Peterburgga Muhammad Halil Sag'ibzoda boshchiligida elchilar guruhi kelgan. Qo'qon elchilari rus hukumati vakillariga sovg'a-salomlarni topshirgan-lar. Muzokarlarda elchilar Qo'qon-Buxoro munosabatlarining yomonlashib borayot-ganligi, Nasrullo Sulton Mahmud (Madalixonning ukasi)ni O'rmitonga hokim qilib tayinlaganligi va uni Qo'qon taxtiga chiqarish niyati borligi, xonning bu voqealardan norozi ekanligi haqida ma'lumot berganlar. Muzokarlarda ilgari hal bo'lmagan masala -tog' muhandislarini yordamga jo'natish yana ko'tarilgan va aniq qarorga kelingan. Xon elchilari 1842-yil 10-iyulda Peterburgdan Omskka kelgan. Lekin, bu paytga kelib Qo'qonBuxoro munosabatlariga putur yetgan edi. Shu tufayli ular ko'targan ayrim masalalar chippakka chiqqan. 1842-yil 25-avgustda elchi Muhammad Halil Sag'ibzoda G'arbiy Sibir' general-gubematori Gorchakovga xat yozib, Qo'qonda hokimiyat almashgan bo'lsa ham, imzolangan shartnomalar va do'stona munosabatlar o'zgarmay qolishini ma'lum qilgan. Elchilar Sheralixon taxtga chiqqanidan so'ng vatanlariga qaytib kelganlar. Sheralixon davrida ham elchilik munosabatlarini tiklash va rivojlantirishga harakat qilingan. 1844-yil 3-iyulda Niyozmuhammad Ne'mat boshliq elchilar ernipalatinskka yuborilgan. Ular ruslarga xon ilgarigi munosabatlarni davom ettirish va yangi shartnomalarni imzolash niyatida ekanligini bildirganlar.[8]

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib Qo'qon va Rossiya ikki davlat o'rtasida do'stona savdo-iqtisodiy aloqalar o'rnatilishidan manfaatdor bo'lgan. Manfaaddorlik hissi ular o'rtasida elchilik va savdo-sotiqning rivojlanishiga xizmat qilgan, deyish mumkin. Ammo, XIX asr boshlarida Rossiya bilan Qo'qon xonligi o'rtasida boshlangan do'stlik muhitidagi aloqalar asr o'rtalariga kelib dushmanlik kayfiyati bilan almashinadi. Rossiyaning O'rta Osiyo hududlarini egallab, so'ngra afsonaviy Hindistonga chiqish orzusi uni janub tomonga bosqinchilik yurishlarini boshlashga sabab bo'ldi. Rossiyaning O'rta Osiyo hududlariga dastlabki yurishi aynan Qo'qon xonligiga qaratilgan bo'lib, bu harakat xonlikning tugatilishi bilan yakun topgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Н.А.Халфин. Россия и ханства Средней Азии (первая половина XIX века). М. 1974. С.223.
- 2.Х.Зияев. Средняя Азия и Сибирь (вторая половина XVI-XIX вв.). Т.1964. С.50-51.
- 3.Филипп Назаров. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии. М.1968.
- 4.О нынешнем состоянии некоторых областей и городов в Средней Азии// Азиатский Вестник. Т.1. СПб. 1826. С.229-230.
- 5.Записки и Кокандском ханстве, хорунжего Потанина (1830 года) // Вестник Русского географического общества за 1856 год. КН. VI. СПб. 1857.
- 7.Найдарбек Бобобеков “Qo‘qon tarixi” Toshkent Fan nashriyoti 1996 .
- 8.Икромjon Kuzikulov “Qo‘qon xonligi tarixi” Namangan nashriyoti 2014.